

Journalismi saapasnahkatornista katsoen*

Olette ehkä aprikoineet mielessänne, mitä nämä kaksi saapasparia tässä tekevät. No, tämähän on eräänlainen saappasiinastujaistilaisuus. Kun joku tulee, kuten minä nyt, edeltäjänsä jälkeen virkaan, asiasta puhutaan usein vertauskuvallisesti edeltäjän saappasiin astumisena. Kysytään varsinkin, täyttääkö tulokas edeltäjänsä saappaat eli onko hän kyvyiltään tämän vertainen. Minulla on kunnia seurata virassa hyvin huomattavaa ja arvostettua edeltäjää – tai itse asiassa monikossa huomattavia ja arvostettuja edeltäjiä. Arvaatte varmaan, kumpi saapaspareista viittaa edeltäjiini: professori Pertti Hemánukseen, hänen edeltäjänsä, professori Raino Vehmakseen, ja heidän molempien edeltäjään, professori Eino Suovaan. Saapasparien kokoero havainnollistaa sen muutoksen suuruutta ja vaativuutta, joka minulla – edeltäjäni suuret ansiot huomioon ottaen – on edessäni.

Sana saapas esiintyy myös esitelmäni otsikossa osana vertauskuvallista ilmaisuja "saapasnahkatorni". En halunnut valita tässä yhteydessä totutumpaa, jo kliiseksi väljähtynyttä vertauskuvaa "norsunluutorni". Se olisi tehnyt tavoittelemani metaforisen kuvion liian yksiselitteiseksi. Metaforana "saapasnahkatorni" on paitsi akateemisen ylevää "norsunluutornia" rahvaanomaisempi myös sitä monimielisempi ja tiheämpi. Kuten Aleksis Kivensä lukeneet muistavat, tuosta tornista avautui Simeonin silmien eteen niin merkillisiä näkymiä, että kun hän kertoi niistä muille veljeksille, näiden muodostama auditorio kuunteli kertomusta huuli peräti pyöreänä. Toimiiko oma kertomukseni näin, jää tietysti arvoisien kuulijoiden ratkaistavaksi. Mahdollisuuksia tähän voi heikentää, etten ole samassa tilassa enkä saman aineen vaikutuksen alainen kuin Simeoni tornista näkyviä ihmeitä tarkkaillessaan.

• • •

Virkaanastujaisesitykset ovat usein esityksiä, joissa tuore professori linjaa omaa tutkimus- tai opetuspoliittista ohjelma-

* Virkaanastujaisesitys 26.2.1998.

sa suhteessa aiemmin vallinneeseen. Niissä onkin monasti kuulevinaan eräänlaisia jatkuvuuden ja uudistuksen vuoropuhelua. Vaikka en itse pyrikään nyt ohjelmallisuuteen, mainittu vuoropuhelu on mukana myös tässä esityksessä. Kytken esitykseni näet erinäisiin näkökohtiin, joita edeltäjäni, professori Pertti Hemánus esitti jäähyväisluennossaan journalismista, mutta teen noista näkökohdista pittemälle meneviä ja toisensuuntaisia päätelmiä kuin mihin hän päätyi. Luennossaan Hemánus pohdiskeli erityisesti, voidaanko journalismia kuvata vertauskuvallisesti ikkunaksi todellisuuteen, ja jos voidaan, niin missä mielessä. Tämä kysymys on myös minun esitykseni aiheena.

Vertauskuva journalismista ikkunana todellisuuteen on havaintojeni mukaan nuorempaa perua kuin eräs toinen metafora – nimittäin vertauskuva journalismista peilinä. Nämä metaforat rakentavat kohteestaan aika erilaisen kuvan. Peilistähän me näemme itsemme: niinpä peilinä journalismi peilaisi yhteisön jäseniä heille itselleen. Ikkunasta taas emme näe itseämme vaan muita: niinpä ikkunana journalismi avaisi yhteisön jäsenille näkymän muihin. Peilimetafora luo siis kuvaa, että vastaanottaja on tavalla tai toisella osallinen journalismin esittämään, ikkunametafora taas kuvaa, että hän on siihen nähden ulkopuolinen. Totesin, että ikkunametafora on näistä vertauskuvista tuoreempaa vuosikertaa. Kiintoisa kysymys on, johtuisiko sen esiinnousu itse journalismin muutoksista – siitä, että journalismista on kehityksen myötä tullut yhä enenevästi esitystä, joka rajaa vastaanottajan ulkopuoliseksi tarkkailijaksi ikkunan tälle puolen, henkilöksi, jolla ei ole osaa eikä arpaa siihen, mistä journalismi puhuu. Jätän tämän kysymyksen leijumaan ilmaan.

Jäähyväisluennossaan Hemánus suhtautui ikkunametaforaan kriittisesti mutta ei täysin torjuvasti. Hän sanoi, että vaikka se tietystä näkökulmasta ansaitseekin tulla haudatuksi, on toisia näkökulmia, joista siinä ”on kuin onkin järkeä”. Hänestä siinä on järkeä, jos otetaan huomioon yhtäältä, että ikkunana journalismi on väistämättä likainen, ja toisaalta, että journalismia käytetään ikkunana, koska muuta tapaa ”saada kosketus todellisuuden moniin osa-alueisiin ei ole”. Jälkimmäistä näkökohtaa hän valaisi nuoruusmuistolla Salon kauppalan kirjaston lehtilukusalista, jonka lehtien kautta hänelle avautui ikkuna maailmaan. Itselläni on samanlaisia nuoruusmuistoja. Esimerkiksi seurasin lehtien ikkunasta äärettömän kiinnostuneena vuoden 1952 Yhdysvaltain presidentinvaalikamppailua Dwight Eisenhowerin ja Adlai Stevensonin välillä. Jostain kumman syystä olin intohimoisesti Stevensonin puolella, ja muistan vielä katkeran pettymyksen, kun hän hävisi. Tämä ei jäänyt suinkaan laittimaiseksi kerraksi kun olen löytänyt itseni niin sanoakseni ’luuserien leiristä’.

Ikkunametaforassa on siis järkeä sikäli, että se ilmaisee kokemusta, jota meillä kaikilla on journalismista. Silti se on harhaanjohtava ja osoittaa näin, että meidän journalismikokemuksessammekin on jotain harhaanjohtavaa. Ajatus journalismista ikkunana antaa näet ymmärtää, että todellisuus on journalismin tuolla puolen, siitä erillisenä, jonakin, johon journalismi avaa näkymän vaikka näkymä sitten olisikin journalismin ikkunan likatahrojen sumentama. Mutta onko todellisuus itse asiassa jotain journalismista erillistä ja riippumatonta?

Alamme grand old man Walter Lippmann kiinnitti jo 1922 kirjassaan *Public Opinion* huomiota siihen, että jos joku ryhmä tai yhteiskunnallinen liike haluaa saada lehdistössä julkisuutta, sen on syytä järjestää uutiskynnyksen ylittäviä tempauksia. Hänen esimerkkinään olivat naisten äänioikeuden puolesta toimineet suffragetit. Kysyä sopii, olivatko heidän järjestämänsä tempaukset journalismista

riippumatonta todellisuutta vai jotain, joka rakentui todellisuuteen sen journalismin toimintatapaan sisältyvän ehdon pohjalta, että lehtien palstoille päästäkseen on masinoitava näkyviä tapahtumia. Ilman tätä ehtoa suffragetit olisivat ehkä toimineet toisin. Suffragettien tempaukset ovat varhainen esimerkki siitä, kuinka todellisuus vääntäytyy journalismin vaatimusten mukaiseksi, jolloin se, mitä journalismin niin sanotusta ikkunasta näkyy, on kaikkea muuta kuin siitä erillistä ja riippumatonta.

Nämä näkökohdat journalismin ja todellisuuden suhteesta päivittyivät mielesäni eräiden äskettäisten tapausten johdosta. Tammikuun lopullahan täällä Tampereella kyti, jos journalismiin on uskomista, ulkomailta salakavalasti johdettu kapinaliike, joka purkautui nuorten anarkistilaumojen mellakaksi. Onneksi urheat, pampuin, koirin ja kommandopipoin varustautuneet poliisijoukot onnistuivat taluttamaan hulinoivat nuoret. Näin poliisi niitti taas kerran laakerit kulmilleen. Jonkin verran näin journalismissa keskustelua siitä, provosoivatko nuo lehdistössä johdonmukaisesti anarkisteiksi leimatut nuoret poliisia vai provosoiko poliisi huomiota herättävine varusteineen nuoria. Sitävastoin en ole nähnyt keskustelua siitä, missä määrin jo yksin se, että journalismi on olemassa ja toimii tavallaan, saattoi provosoida kumpaakin osapuolta ja katalysoida näin tapahtumia.

En väitä, että joku osapuolista tai ne kaikki olisivat toimineet tilanteessa tietoisesti journalismin ehtoihin mukautuneella tavalla, vaikka näin toki voi olla. Pikemminkin ajattelen, että todellisuuden mukautuminen journalismin ehtoihin on kehityksen myötä tuottanut malleja, joihin toiminta saattaa solahtaa hyvinkin automaattisesti. Myös sepitteisillä elokuvilla ja televisio-ohjelmilla saattaa olla oma merkityksensä tällaisten mallien kiteytymisessä. Nämä mallit tarjoavat yhden mahdollisuuden ymmärtää, mitä ranskalainen yhteiskuntafilosofi Jean Baudrillard tarkoittaa sillä väitteellään, että todellisuus totutussa mielessä on hävinnyt ja korvautunut etenkin joukkoviestinnälle ominaisten toimintatapojen rakenteistamalla hypertodellisuudella. Palaan tähän ajatukseen hypertodellisuudesta vielä tuonnempana.

• • •

Todellisuuden riippuvuutta journalismista vahvistaa se, että tehdessään työtään toimittajat saattavat provosoida todellisuuteen jotain sellaista, mitä siellä muuten ei olisi. Otan tästäkin esimerkiksi erään tapauksen.

Jos varakas henkilö kavaltaa tuhat markkaa, sillä on hänelle pienempi henkilökohtainen merkitys kuin pienituloiselle ihmiselle, joka kavaltaa saman summan. Siten hänen syyllisyyssasteensa on oikeudellisesti ajatellen pienempi.

Tämä oli elokuun 1997 loppupuolella varmastikin Suomen kuuluisin lausahdus. Se julkaistiin osana oikeusneuvos Eeva Vuoren haastattelua Suomen Kuvalehdessä 15.8.97. Tämäkään lausahdus ei ole journalismista riippumattoman todellisuuden näkymistä journalismin 'ikkunassa' vaan se on kirjautunut haastattelujuttuun journalismin ja todellisuuden mutkikkaan vuorovaikutuksen tuloksena. Esimerkkini kannalta se, kuinka lausahdus on kirjautunut juttuun, ei kuitenkaan ole niin oleellista kuin se, mitä lausahdus saattoi matkaan.

Kysytäänpä aluksi, mitä me tässä journalismin 'ikkunassa' näemme. Vastaus: näemme siinä Vuoren puhetta sellaisena kuin toimittaja on sen journalistisesti muokannut. Ratkaiseva kysymys kuitenkin on, mitä tämä puhe merkitsee eli minä merkityksen me näemme. Näemmekö lausahduksen edustavan Vuoren omista oikeuskäsitystä, jonka mukaan varakas konna on pienempi syyllinen kuin saman rötöksen tekevä tyhjätasku? Monet toimittajat näkivät tässä journalismin

‘ikkunassa’ tällaisen merkityksen.

Tämän itsestäänselvyytenä otetun merkityksen pohjalta nuo toimittajat sitten kääntyivät oikeusoppineiden, moraalien asiantuntijoiden ja jopa tavallisen kansan puoleen kysyen, mitä tästä Vuoren oikeuskäsitykseksi tulkitusta lausumasta pitäisi ajatella. Ja, kuten odotettua tietysti olikin, oikeusoppineet pöyristelivät sitä, moraalinvartijat pöyristelivät sitä ja jopa tavallinen kansakin pöyristeli sitä, joskin edellisiä vaimeammin. Tämä pöyristely on esimerkki siitä, kuinka toimittajat tulevat tuottaneeksi todellisuuteen jotain, mitä siellä muuten ei olisi, esittääkseen sen sitten journalismin ‘ikkunassa’ todellisuutena sinänsä. Pöyristelyn käynnistäjä julkinen pähkäily siitä, olisiko Vuoren syytä erota ja pitäisikö jopa lakia muuttaa asian hoitamiseksi, edustaa vastaavaa journalismista riippuvaa, sen toiminnan tuottamaa todellisuutta.

Oliko se tulkinta kiistaton, että lausahdus osoitti Vuoren pitävän varakasta kavaltaa pienempänä konnana kuin köyhää? Eipä suinkaan. Vaikka haastattelujuttu olikin kirjoitettu lausuman osalta moniselitteisesti, silti jo siitä saattoi löytää vihjeitä, että lausumassa Vuori pohti niitä motiiveja, joihin lääninsyyttäjä Kari Hemminki oli mahdollisesti nojautunut jättäessään nostamatta syyteen häntä ja miestään Ilkka Vuorta vastaan veronkierrosta. Lausuman tällaisen tulkinnan puolesta puhui myös sen alkuperäiseltä haastattelunauhalla purettu sanamuoto, jonka Suomen Kuvalehti julkisti Vuoren mediamyllytyksen ollessa kuumimmillaan. Tilanne kävi kiusalliseksi Vuorta myllyttäneelle journalismille – olihan se provosoinut todellisuuteen Vuoren tuomitsevia kannanottoja perustein, joiden pitävyys osoittautui vähintäänkin kyseenalaiseksi. Eipä siis ihme, että asia katosi aika liukkaasti ja vähin äänin journalismin ‘ikkunasta’.

Sikäli kuin journalismin ‘ikkunasta’ näkyvä todellisuus on hakeutunut journalismin ehtojen sanelemiin malleihin tai sikäli kuin se on toimittajien tuohon ‘ikkunaan’ provosoimaa, se ei ole journalismista erillistä eikä siitä riippumatonta. Mutta onko nyt kaikki journalismin ‘ikkunasta’ näkyvä todellisuus tällaista, siis sitä, mistä Baudrillard puhui hypertodellisuutena? Minusta ei ole – ja tässä tullaankin seikkaan, jonka ajatus hypertodellisuudesta sivuuttaa liian heppoisesti. Ajatellaanpa tapausta, jossa todellisuus on hakeutunut journalismia puhuttelevaan muotoon ja tyrkyttäytyy esitettäväksi tällaisena, jotta asioiden todellinen laita jäisi esityksen taakse pimentoon. Jos journalismi päästää esityksen läpi sellaisenaan, näemme kappaleen hypertodellisuutta. Mutta jos journalismi paljastaa, kuinka esityksen verhoon piilotettujen asioiden laita todella on, tilanne on toinen.

Siinä, että todellisuus monasti ehostetaan tietynlaiseksi ikävempien asioiden peittelemiseksi, ei tietenkään ole mitään uutta sen enempää toimittajille kuin meille journalismin vastaanottajillekaan. Tunnetuimmaksi sananlaskun, joka alkaa sanoilla “Moni kakku päältä kaunis...”, ja osaamme suhtautua vissillä epäluulolla meille siistiksi puleerattuina tarjottuihin esityksiin. Tämän osaavat toimittajatkin. Niinpä ei ole lainkaan epätavallista törmätä journalismiin, jossa toimittaja paljastaa kauniiksi julkisivuksi siloitellun todellisuuden takana piileviä rumempia asioita tai vähintäänkin suhtautuu tuohon julkisivuun ironisesti horjuttaen piikeillään sitä, mihin julkisivun pystyttäjät pyrkivät. Havaitsin kirjassani *Televiouisista, hyvää iltaa*, että tv- uutisjuttuihin sisältyi yllättävässäkin määrin tällaista julkisivupiikittelyä, jos kohta hienovaraisessa muodossa jottei uutisten oma uskottavuus vaarantuisi.

Voinemme kutsua paljastusjournalismiksi sellaista, jossa todellisuutta ei oteta vastaan sellaisena kuin se esitettäväksi tyrkyttäytyy, vaan pyritään sen taakse tai ainakin luomaan siitä uusi, sitä ehkä jopa ironisoiva versio. Jo maineikas, joskin sittemmin hiukan huonoon huutoon joutunut sanomalehtiteoreetikko Vladimir Iljits Lenin piti paljastusjournalismia journalismin kruununa. Tosin hänellä oli tässä oma lehmä ojassa, minkä hän paljasti sanoessaan *Mitä on tehtävä?* -kirjassaan, että “kaikinpuoliset paljastukset ovat joukkojen vallankumouksellisen aktiivisuu-

den kasvattamisen välttämätön ja tärkein ehto”. Kukin voi näiden sanojen valossa miettiä itse tykönään paljastusjournalismin erilaisia merkitysulottuvuuksia. Tämän esitelmäni teeman kannalta paljastusten olemassaolo osoittaa joka tapauksessa sen, että on tapauksia, joissa journalismin esittämää todellisuutta on oikeutettua pitää journalismista riippumattomana.

• • •

Hemánus painotti jäähyväisluennossaan, että suhtaudutaanpa ikkunametaforaan miten tahansa, ihmiset joka tapauksessa käyttävät journalismia tuon metaforan mukaisesti. Itse sanoisin jopa niin, että journalismi on ihmisille kokemuksellisesti ikkuna maailmaan. Jopa silloinkin kun todellisuus on laittautunut journalismissa esitettäväksi ja esitetään tällaisena, koemme katsovamme journalismista erilliseen, siitä riippumattomaan maailmaan. Tätä kokemusta ruokkivat monetkin seikat. Otan seuraavassa tarkastelun kohteeksi yhden tällaisen seikan. Se on siitä erikoinen seikka, että se suorastaan loistaa poissaolollaan journalistisista esityksistä. Se vaikuttaakin juuri poissaolonsa kautta. No, mikä on journalistisista esityksistä poissa? Lyhyesti: se on journalismi itse, journalismi toimintana.

Palataanpa tapaukseen Eeva Vuori journalismissa. Kuten sanoin, elokuun 1997 Vuorimylläkkä rakentui siten, että toimittajat tulkitsivat Vuoren lausahduksen edustavan yhdenvertaisuusperiaatteesta poikkeavaa oikeustajua ja provosoivat tältä pohjalta journalismin 'ikkunan' täyteen Vuoren tuomitsevia lausuntoja. Tutkiessani tätä Vuorijournalismia huomiotani alkoi kiinnittää se, että puhuessaan mylläkästä ja sen kehittymisestä journalismi sivuutti lähes tykkänään oman osuutensa asiaan. Tyypillinen esimerkki on Helsingin Sanomien 23.8.97 pääkirjoituksen avausvirke: "Korkeimman oikeuden jäsenen, oikeusneuvos Eeva Vuoren ympärillä käyty keskustelu on kiihtynyt pahasti ylikierroksille." Muotoilu sivuuttaa täysin sen, kuka tai mikä kävi keskustelua ja kuka tai mikä kiihdytti sen "pahasti ylikierroksille". Hyödyntämällä tämän virkkeen tapaista passivointia ja intransitiivisuutta kohdissa, joissa on kyse journalismin itsensä provosoimista tapahtumista, journalismi vetäytyy 'ikkunaksi', joka antaa näennäisesti itsensä ulkopuolisen todellisuuden vain ilmetä.

Vilkaiskaapa tätä Ilta-Sanomien lööppiä, jolla lehti myi itseään helmikuun neljäntenä päivänä 1998. Äkkiseltään otsikko "Uosukainen tienasi kohukirjalla miljoonan" näyttää kertovan journalismin 'ikkunan' tuonpuoleisesta, siitä riippumattomasta tapahtumasta: Uosukainen kirjoitti tuolla todellisuudessa kohukirjan, josta tuli tuolla todellisuudessa hitti. Mutta tuliko siitä kohukirja ja myyntimenestys journalismista riippumatta? Eipä suinkaan. Juuri se, että media iltapäivälehdet etunenässä alkoi kohista siitä, teki siitä kohukirjan. Veikkaanpa, ettei tämä kohu ollut miljoonatuoton kannalta ensinkään merkityksetöntä. Niinpä rehellisyyden nimissä Ilta-Sanomien olisi pitänyt muotoilla lööppinsä vaikkapa seuraavaksi: "Uosukainen teki kirjan – me teimme kohun – Uosukainen nettosi miljoonan."

ILTA-SANOMAT
Keskiviikko 4.2.1998 **5-**

UOSUKAINEN
tienasi
kohu-
kirjalla

MILJOONAN
Mukana TV-LEHTTI
Missiehdokkaat kokivat
kauhunhetkiä Tunisiassa

Journalismin vaikeneminen omasta osuudestaan esittämiinsä tapahtumiin ruokkii siis osaltaan kokemusta, että journalismi on 'ikkuna' siitä erilliseen todellisuuteen. Mutta onko journalismin laittautuminen 'ikkunaksi' todellisuuteen siten joltain kannalta ongelmallista? Minusta on. Yksi ongelma on, että samalla kun journalismi 'ikkunana' todellisuuteen näyttää yhtä, se useinkin – joskaan ei aina – jättää näyttämättä toista. Yhtäältä se jättää näyttämättä, missä määrin sen esittämä todellisuus on muotoutunut sen ehtoihin sopivaksi ja laittautunut esitettäväksi tällaisena. Toisaalta se jättää näyttämättä, missä määrin sen esittämät asiat ovat sen itsensä todellisuuteen provosoimaa – siis jättää näyttämättä oman toimintansa osuuden siihen, millaista sen 'ikkunasta' näkyvä todellisuus kulloinkin on. Näiltä osin, kuten aiemmin huomautin, kokemus journalismista 'ikkunana' siitä erilliseen ja riippumattomaan todellisuuteen on harhaanjohtavaa kokemusta.

Journalismin 'ikkunamaisuuteen' sisältyy myös toinen, edellistä ehkä vakavampi ongelma. Ikkunahan on paitsi näkymän avaaja myös erottaja. Se erottaa meidät ikkunan tällä puolen olijat siitä, mitä ikkunasta näkyy. 'Ikkunana' journalismi rakentaa samanlaista erottavaa rajaa: asiat näyttävät tapahtuvan tuolla journalismin 'ikkunan' takana erillään ja riippumatta meistä 'ikkunan' tällä puolen olijoista. Monet ovat katsoneet – kuten katson itsekin – ettei tämä tilanne ole omiaan kasvattamaan vastaanottajien toimintakykyisyyttä suhteessa journalismin 'ikkunassa' näkyviin asioihin. Pikemminkin se on omiaan ruokkimaan voimattomuutta ja julkista avuttomuutta. Tämä tilanne on tietysti eduksi niille piireille, joiden edesottamusten kannalta kansalaisaktiivisuus olisi pelkästään riesaksi.

Jos kuitenkin toimintakykyisyydelle panee painoa, mitä tässä tilanteessa pitäisi tehdä? Periaatteessa vastaus on yksinkertainen: on särjettävä journalismi 'ikkunan' todellisuuteen ja sen ruokkima kokemus, että asiat tapahtuvat tuolla 'ikkunan' takana meistä 'ikkunan' tällä puolen olijoista erillään ja riippumatta. Yhtenä askeleena tähän suuntaan voisi edellyttää journalismia, joka pitää tietoisesti ja kriittisesti silmällä niin esitettäväkseen tarjoutuvan todellisuuden rakentumistapaa kuin sitäkin, mikä sen oman toiminnan osuus on tuon todellisuuden rakentumisessa. Paljastusjournalismi, esitettäväksi tarjoutuvaa todellisuutta ironisoiva journalismi, itsensä toimijaksi noteeraava journalismi – tällaiset journalismimuodot voisivat kasvattaa voimattomuuden asemesta pontevuutta. Näin ainakin täältä akateemisesta norsunluu... – anteeksi, saapasnahkatornista katsoen.